

Ką reiškia: „Šitai galima paaiškinti tik istoriškai?“

What Does It Mean: „Only History Could Explain It“?

Hermann Lübbe

Tekstą iš vokiečių kalbos vertė ir pratarmę parašė Nerijus Šepetys

Docentas, daktaras
Vilniaus universitetas
Istorijos fakultetas
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
El. paštas: nerijus.sepetys@if.vu.lt

Hermann Lübbe (g. 1926) yra tikrai žinomas, autoritetingas ir įtakingas vokiečių filosofas; nepabrėžus tokio siaurus profesinius, dalykinius rėmus peržengiančio svorio neapsieina joks jo vokiškas ar angliškas biograminis paminėjimas. Taip, taip, ne buvo, o yra, – kaip tik prieš stojant didžiajai pandemijai man pavyko įsigyti ką tik pasirodžiusią jo knygelę, kurios pratarmė datuota 2019 m. sausiu (*Politischer Moralismus: Der Triumph der Gesinnung über die Urteilskraft*, Münster: LIT, 2019, 11987). Iškart norisi klausti, o kaip su lietuviška recepcija? Prieš imantis tikrinti kirbėjo sakyti, kad ir būsiu buvęs bene vienintelis (neskaičiuojant viską skaičiusio ir citavusio Zenono Norkaus) Lübbe'ės propaguotojas, – ir tai ne tiek iš būtinybės, kiek noro kaip nors paminėti. Mat dar studijų metais, XX a. paskutinio dešimtmečio pirmoje pusėje būtent iš Lübbe'ės pamatinės knygos (aišku, rastos ant Norkaus stalo Vilniaus universiteto bibliotekos Profesorių skaitykloje), *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse: Analytik und Pragmatik der Historie* (1977), parašytos negimtakalbiui veik neįkandamu stiliumi, išsilukštenau ir visam laikui įsidėmėjau įžvalgą, kad istorijos yra žmonių sumanytų veiksmų ir jiems (be jų valios) nutikusių dalykų, taip pat (ir pirmų, ir antrų) nenumatytų pasekmių mišiniai, ir vienintelis būdas jas pasiekti (protu) ir perteikti kitiems yra papasakoti. Žinoma, ši, sakykim, naratyvistinė įžvalga kur kas plačiau ir populiariau išplėtota kitų autoritetų (pakaks paminėti Haydeną White'ą, Paulį Ricoeurą), tačiau pirmas įspūdis – sunkiai atšaukiamas. Bet grįžkim prie Lübbe'ės lietuviškos recepcijos. Patikrinus vis dėlto pavyko užtikti Lübbe'ės „citavimus“ – antai savo tyrimuose apie Carlą Schmittą jį (vis greta kitų) mini Linas Jokubaitis, jo parengtas knygas nurodo Rimantas Kmita, jį (tiesa, iš antrinio šaltinio) kritiškai cituoja Vygantas Vareikis. Tai vis kaip ir paviršinis žinomumas; lietuviškai Lübbe'ė mus esmingiau iki šiol pasitikdavo tekstuose, kurie patys versti į lietuvių kalbą, kaip antai Aleidos Asmann (pranešimas 2014 m. Thomo Manno festivalyje, *Nidos sąsiuviniai*, t. 19, 2014) ar Karlheinz Stierle'ės („Patyrimas ir naracinė raiška: Pastabos apie jų santykį literatūroje ir

istoriografijoje“ in: *Senoji literatūra*, kn. 19, 2005) – beje, pastarajame tekste replikuojama kaip tik į šį Lübbe'ės tekstą, kurio vertimą ir siūlome „Lietuvos istorijos studijų“ skaitytojams.

Atsižvelgiant į filosofo amžių, suprantama, kad jam teko pabūti ir Antrojo pasaulinio karo fronte, kurį laiką – netgi NSDAP nariu (kai tai prieš gerą dešimtmetį paaiškėjo, skandalas vis dėlto nekilo, mat tai įvyko per parodomąjį masinį jaunuolių „priėmimą“, dažnai ir be parašo / sutikimo / žinios, per 1940-04-20 fiurerio gimtadienį), pusmetį – ir sovietų karo nelaisvėje. Šios patirtys, kas nėra tipiška jo kartos vokiečiams, aiškiai prisidėjo prie gana ankstyvo (iš pradžių partinis socialdemokratas, ilgainiui – nekonvencinis liberalas, paradoksalus konservatorius) ir aktyvaus antitotalitarinio Lübbe'ės aktyvumo, vis įsijungiant į politines diskusijas ir reformas Vakarų Vokietijoje. Filosofijos ir viso pluošto socialinių mokslų studijos Freiburge ir kitur (tampant neformaliu Joachimo Ritterio mokiniu), ankstyvas doktoratas (1951) ir habilitacija (1956, apie istorijos problemą transcendentalinėje filosofijoje), dėstymas ir profesūra įvairiuose universitetuose buvo lydimi socialinio kapitalo augimo. 1963 m. Lübbe'ė tampa ordinariu filosofijos profesoriumi naujai įsteigtame Bochumo Rūro universitete, po trejų metų sutinka tapti Šiaurės Reino-Vestfalijos žemės Kultūros ministerijos valstybės sekretoriumi, dar po trejų – trumpam perima analogiškas pareigas prie žemės premjero. Tada, 1969-aisiais, jis kiek pakeičia profilį ir tampa naujai (kaip elitinio) steigiamo Bielefeldo universiteto socialinės filosofijos profesoriumi. Vis dėlto nusivylimas švietimo reformos praktinėmis pasekmėmis, ypač šalutiniais 1968 m. smurtiniais „studentų revoliucijos“ efektais, paskatina jį pasitraukti iš tiesioginės politinės veiklos. Mokslinių tyrinėjimų ir dėstymo laisvei ginti Lübbe'ė su Hansu Meieriu ir Richardu Löwenthaliumi steigia vėliau ypač autoritetinga tapusią *Bund Freiheit der Wissenschaft* (BFW). Nuo 1971 iki eremitūros 1991 m. ir galutinio pasitraukimo iš dėstymo 2004 m. Lübbe'ė buvo Ciuricho universiteto filosofijos ir politikos mokslų profesorius, paskutinius dešimtmečius daugiausia gyvena Austrijoje.

Lübbe'ei prezidentavimas Vokietijos visuotinės filosofijos draugijai (1975–1978) buvo vainikuotas šios draugijos Vokietijoje surengtu Filosofijos pasauliniu kongresu, kurio pagrindinė tema – „Filosofija ir modernųjų mokslų pasaulio sampratos“. Tai gana tiksliai nusako ir paties Lübbe'ės filosofinių interesų sritį. Kaip ir visam vad. „Ritterio rateliui“, jungiamam „praktinės filosofijos“ orientyro, Lübbe'ės filosofiniams tekstams būdinga nuolatinė pastanga aktualiai prakalbinti gyvenamąją tikrovę, ir visų sričių mokslų metodai, struktūros ir naujausios žinios čia jam regėjosi kaip nepamainomi tarpininkai. Neatsitiktinai ir prie istorijos pažinimo klausimų jis prieina ne iš vidaus (nors daugelyje knygų ir tekstų, skirtų sąvokų idėjų ir net socialinei, pirmiausia XIX a. sekuliarizacijos Vokietijoje istorijai, jis pats tiria ir rašo istoriškai), ne iš viršaus (kaip tai įprasta neohegeliškojoje tradicijoje) ar pagrindų (kaip transcendentalinėje, neokantinėje tradicijoje), o veikiau iš šono, pagal tai, kas galioja kaip konsensus, yra išryškėję kaip tendencija, ar ypač – kas dažniausiai pasitaiko kaip faktas. Šia prasme Karlo R. Popperio kritinis racionalizmas, apskritai anglosaksiškame pasaulyje išplitęs Vienos ratelio paveldas, lygiai kraunant malkų istorijos dėsnį atskleidėjams ir iracionalaus ypatingumo postuluotojams, jam artimesnis už tipiškai vokišką neokantinę opoziciją tarp dvasios ir gamtos mokslų, skirtingai pagrįstų ar siekiančių skirtingų tikslų. Tačiau nors startuodamas diskusijoje dėl istorijos vietos Lübbe'ė įsitaisto arčiau (bendra)mokslininkų, nei išskirtinių humanitarų, jo išvados, regisi, akademiškai paradoksalios ir, kaip įprasta Ritterio rateliui, provokuojančios statistinio moksluko nepatiklių galvos purtymą.

Apšvieta ir religija, mokslas ir filosofija, pažanga ir struktūros – per pusšimtį su uodega metų Lübbe'ės istorinis tyrimų ir refleksijos interesas buvo užkliuvęs už daugybės problemų siužetų. Tai, kas susilaukė ir tebesusilaukia daugiausia atgarsio, yra jo pastabos ir įžvalgos apie nacionalsocializmo paveldą ir tvarkymąsi su juo bei atskirai retai tematizuojama, bet pakeliui niekad nepamirštama akademinio (neo)marksizmo paradigma, kuriai įkristi iš logikos ar istorijos pusės Lübbe'ei, panašu, niekaip nepabosdavę (Rytų Vokietijoje „Ritterio mokyklos“ atstovai kaltinti vykdantys naują kryžiaus žygį prieš marksizmą).

Skelbiamas tekstas yra mažas etiudas iš ilgalaikio daugelio autoritetingų humanitarų studijų projekto „Poetik und Hermeneutik“, vykdyto 1963–1994 m. pirmiausia kaip savaitiniai simpoziumai konkrečia estetikos, meno ar istorijos teorijos problema, kurių pranešimų ir diskusijų medžiaga vėliau, autoriams ją rūpestingai perdirbus, Wilhelm Fink leidyklos publikuota tomais (17, dabar atvirai prieinamų pdf formatu Bavarijos valstybinėje bibliotekoje). Vedliai ir sumanytojai čia buvo Hansas Blumenbergas, Hansas Robertas Jaußas, kaip aktyviausi organizatoriai išskirtini Reinhartas Koselleckas, Odo Marquardas, jau minėtasis Karlheinzas Stierlé. 1970 m. Reichenau saloje (Bodeno ežeras) surengtas V simpoziumas buvo skirtas temai „Istorijos ir istorija“, taigi teoriškai gana atviras. Du dalyviai paskutiniu metu savo dalyvavimą atšaukė, bet tekstus atsiuntė – tai Algirdas J. Greimas („Sur l'histoire événementielle et l'histoire fondamentale“) ir Hermannas Lübbeckė, kurio antrasis pranešimas ir pasirinktas vertimui („Was heißt: 'Das kann man nur historisch erklären?'“, in: *Geschichte: Ereignis und Erzählung*, hrsg. von Reinhart Koselleck und Wolf-Dieter Stempel (Poetik und Hermeneutik: Arbeitsergebnisse einer Forschungsgruppe, Bd. 5), München: Wilhelm Fink, 1973, p. 542–554; plg. adaptuotą versiją knygoje *Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse*, p. 35–47). Nors ir be galimybės atsiliepti, Lübbeckės tekstas simpoziume tapo vienu karščiausiai diskutuojamų (Koselleck, Jaus, Christianian Meier, Wolf-Dieter Stempel), – randant ką prikišti ir iš „minkštosios“, literatūrinės pasakotojų, ir iš „kietosios“, metodinės aiškintojų pusės. Tekstas, kaip nesunku suprasti, iš tokių, kurie nelabai sensta, nes parašytas iš karto kaip klasikinis. Paaiškintinas tik istoriškai, be abejo.

* * *

1967-ųjų vasarą Šveicarijos kantonų ugdymo departamentų vadovams skaičiau pranešimą apie aukštųjų mokyklų steigimą Šiaurės Reine ir Vestfalijoje. Ten perteikiau patikimą žinią, kad dviejuose naujuose Bochumo ir Dortmundo universitetuose, kuriuos tiesia linija skiria tik 15 kilometrų, atsiras Mechanikos inžinerijos ir Elektrotechnikos padaliniai. Paklaustas, ar, atsižvelgiant į numanomą šių sričių studijų vietų paklausą, tikrai reikėjo tokio dubliavimo¹ ir dar tokioje ankštoje erdvėje, paisydamas tuometinės mūsų aukštojo mokslo planavimo nuovokos būklės, turėjau atsakyti „ne“, tačiau su politiškai diplomatiška išlyga: iš ilgalaikio skaičiavimo perspektyvos galbūt „taip“, – ir čia aš atsitiktinai netgi likau teisus.

Ši informacija ponus šveicarų tiesiog provokavo paklausti, kaipgi buvę prieita prie tokio grandiozinio, pretenzingo planavimo? Klausimas kybojo ore ne tik todėl, kad ponai buvo šveicarai, bet ir todėl, kad tuomet buvome pasiekę ekonomikos nuosmukio dugną, kas mus² vertė nubalsuoti už kai kuriuos ir Dortmundo, ir Bochumo planų apribojimus.

Būtent į šį ponų šveicarų klausimą apie akivaizdžiai perteklinių vietų suplanavimo priežastis ir buvo įmanoma atsakyti tik istorinio aiškinimo būdu. O paaiškinimas čia paprastas. Bent nuo šimtmečių sandūros vis raiškiau ir garsiau skambėjo pageidavimas, kad Rūro srities vestfališkoje dalyje būtų įsteigta aukštoji technikos mokykla, – ir konkrečiai Dortmunde, išsiskiriančiame imperinio miesto praeitimi, įsikūrusiame susieki-

¹ Visos pastabos ir nuorodos išnašose – vertėjo (originalas neturi mokslinio aparato). Čia ir toliau autorius kalba apie [*Doppel-, Über-*]Kapazitätäten – talpas, apimtis, kurios, spėtina, nusako planuojamas studijų vietas, taigi numatomą studijuosiančiųjų skaičių. Tokiu atveju „perteklius“ čia veikiausiai žymi skirtumą tarp „plano“ ir „realybės“, t. y. maksimalaus priimtino ir realaus (už studijas mokančių) studentų skaičių. Tuo laiku socialinė parama neišgalintiems už studijas susimokėti studentams dar nebuvo plataus masto (tik 1971 m. reforma), universitetų persipildymas – irgi jau vėlesnio dešimtmečio problema.

² Šiuo atveju autoriaus „mes“ nurodo Šiaurės Reino-Vestfalijos žemės vyriausybę.

mo požiūriu patogioje geografinėje padėtyje, mat ir su šiauriniais, ir su pietiniais srities miestais jį jungė tankus geležinkelių tinklas. O kai šešto dešimtmečio pabaigoje pribrendo reikalas steigti aukštąją mokyklą Rūro srityje, 1961 m. liepos 18 d. galiausiai nuspręsta kurti universitetą Vestfalijoje (tas išliko nepaliesta), bet vis dėlto – Bochume³. Beje, priešastys, kodėl buvęs pasirinktas Bochumas, tuo metu daugeliui liko neaiškios. Bent jau Dortmunde buvo kalbama apie „politini“ sprendimą, vartojant šį žodį ministerijų valdininkams įprasta prasme, kai jie nori pasakyti: dalykiškai nevisiškai pagrįstas.

Gausiai apgyventame Dortmundo regione piliečių nusivylimas neišsiskleidė, o po metų jau priartėjo landtago rinkimai. Sutapus šiedviem aplinkybėms, Vestfalijos žemės vyriausybė 1962 m. liepos 12 d. nusprendė įsteigti universitetą ir Dortmunde, vėlgi – nuo seno pageidautąją technikos aukštąją mokyklą. Šitaip, jei ne apskritai, tai bent abiejose minėtose disciplinose, perteklinių, sprendžiant iš to meto mastelių, užmojų planavimas tapo neišvengiamas. Šiandien, žinoma, galėtume sakyti, kad šio 1967-aisiais, recesijos metais ypač skausmingai jaustojų nuostolingumo nebeliko. Ne tik galėtume, bet taip ir yra, tačiau tai irgi galima paaiškinti tik istoriškai, o tai reiškia, kad tuometiniai atsakingieji asmenys atsitiktinai buvo teisūs. Tuometinis jų veikimas neatsižvelgė ir negalėjo atsižvelgti nei į aplinkybes, kurios išaiškėjo tik vėliau, nei į vėliau brandesnėmis tapusias žinias, į ką apskritai reikėtų atsižvelgti planuojant. Tarp kitko, politiškai tai anaip tol nėra priekaištas. Jau nuo seno politinei savireprezentacijai yra būdinga, palankiai susiklosčius dalykams, kaip savo nuopelną pateikti ir tai, kas aiškiai peržengė disponuojamo veikimo ribas.

Šio ir bet kurių kitų pavyzdžių apie atvejus⁴, kurie mums gali tapti aiškūs tik juos paaiškinus istoriškai, kvintesencija yra tokia:

1. Tai yra atvejai, kurie šiandien mums svetimi. Ir „svetimi“ čia reiškia: tai tokie atvejai, kurių atžvilgiu buvęs lauktinas galiosiant vidujai nuoseklus veikimo racionalumas, tik štai tas lūkestis buvęs nuviltas. Čia kalbame apie atvejus, kuriuos mes įtraukiame į dabartinių veiksmų kontekstą, tačiau iš pastarojo jų negalime suprasti.

2. Istorinis paaiškinimas paaiškina šį kitaip nesuprantamą atvejį kaip skirtingų subjektų susikertančių veiksmų rezultatą. Kiekvienas subjektas siekia dominuojančių tikslų ir nepaklūsta visa apimančiam veiksmų sąryšio, t. y. trečiojo subjekto, racionalumui. Mūsų pavyzdyje sutapo, viena vertus, studijų vietų skaičiaus plėtimo racionalumas, ant ra vertus, į universitetų įsteigimą orientuotos rinkimų kampanijos racionalumas. Iš to atsiradusių perteklinių [struktūrų], žinoma, kaip tokių niekas nepageidavo. Tiesiog taip susiklostė, ir būtent todėl šiam pertekliui reikia istorinio paaiškinimo. Negana to, istorinį šio pertekliaus pobūdį suprasime tik tuomet, kai susiesime jį su anuometinio administracinio planavimo veiksmų kontekstu. Susietas su analogišku dabartiniu veikimo kontekstu, anuomet tik istoriškai paaiškintinas reiškinys stebėtinai supanašėtų su nuosekliai planingo racionalumo rezultatu ir kartu, žvelgiant išoriškai, prarastų istorinį pobūdį.

³ Pakartotina, kad būtent naujajame Bochumo universitete autorius gavo pirmą nuolatinę ordinarinio filosofijos profesoriaus vietą savo karjereje.

⁴ Pažymėtina, kad Lübbe'ė čia kalba ne apie (vienkartines) *situacijas*, kaip tai darytų tipišką humanitaras, o apie (tipinius) *atvejus (Fälle)*, kaip tai įprasta „kietųjų“ mokslų atstovams, tarytum signalizuodamas, kad jo atspirties taškas – scientizmas.

3. Istorinis aiškinimas reikalingas tam, ko negalima nei paaiškinti veiksmo racionalumo ar sistemos funkcionavimo požiūriu, nei išvesti iš kauzaliųjų ar statistinių įvykių sekos taisyklių. Tai reiškia, kad istorinis aiškinimas nepaaiškina nei nurodydamas prasmę, nei nomologiškai. Jis paaiškina tai, ką paaiškina, pasakodamas istoriją⁵.

4. Istorijos, pasitelkus geologinius vaizdinius, yra veiksmų sanklodos, kai kiekvienas veiksmas paskirai yra tikėtinas, bet jų visuma nebepaklūsta viršesnio veikimo ar sistemos sąryšio racionalumui. Beje, pasirinkta metafora nėra atsitiktinė: idant suprastume geologines sanklodos, taip pat turime pasakoti istorijas, žemės istorijas, ir, atkreipkite dėmesį, šiame gamtamoksliniame kontekste žodis „suprasti“ yra lygiai taip pat be trikdžių suprantamas, kaip ir akademiniam istoriniame kontekste – žodis „paaiškinti“⁶. Pasiūlysiu dar vieną metaforą, šiuokart iš fizikos: reiškini, kuriam reikia paaiškinimo ir tam tinka tik istorinis aiškinimas, taip pat galima pavadinti divergentinių, o atsitiktinai ir konvergentinių įvykių sekų interferencijos reiškiniu.

5. Istorikai tarpusavyje susieti įvykiai nėra apibrėžti viršesnio veiksmo racionalumo, t. y. šia prasme istorijos yra procesai be subjekto. Tai individualių ir institucinių subjektų istorijos. Tačiau „istorijos“ jos yra tik tiek, kiek jos pasakoja istoriją apie subjekto ar sistemos įsitvirtinimą ir transformaciją nutinkant įvykiams, kurie nei paskirai, nei kaip seka nepaklūsta šio subjekto ar sistemos veikimo racionalumui. Bet kuriuo atveju papasakota istorija paaiškina būklę, kuri būtų nesuprantama kaip valios ir jos įgyvendinimo kontroliuojamomis tikrovės sąlygomis rezultatas.

6. Kartu šitaip paaiškinama, kodėl negali būti papasakoti gaminimo ir darymo⁷ procesai. Nors visose istorijose pasitaiko, kad kas nors daro tai, ką nori, bet tai istorijos nepadaro istorija. Lygiai taip pat menkai savo galimybės paaiškinimo prašosi nepalaužiamas plataus veiksmų sąryšio racionalumas. Antai Rytų Fryzijos šiaurės rytuose, tarp gyvenamųjų ir naudojamųjų žemių, buvo naujai nustatyta Jeverio [bendruomenės] riba⁸. Kitaip nei gretimose piečiau esančiose vietovėse, čia riba griežtai atitinka geometrinį trumpiausios jungties (tarp dviejų taškų išvestos tiesios linijos) racionalumą. Ribų nustatymas retai

⁵ Panašu, kad Lūbbe'ė čia trumpai referuoja intensyviai, keletą dešimtmečių trukusias pastangas spręsti istorinio aiškinimo specifikos problemas anglosaksų analitinės filosofijos tradicijoje, pradedant Carlo Hempelio iškelta problema („The Function of General Law in History“, *The Journal of Philosophy*, 1942, t. 39/2, p. 35–48), baigiant Arthuro Danto naratyvinės tokio aiškinimo struktūros atskleidimu (*Analytical Philosophy of History*, Cambridge University Press, 1965, ypač X–XI skyriai; dar žr. Zenonas Norkus, *Istorika*, Vilnius: Taura, 1996, p. 182–196).

⁶ Lūbbe'ė čia (kritiškai, kiek ironiškai) referuoja į klasikinę, dar Williamo Dilthey'aus įvestą perskyrą tarp aiškinančių gamtos mokslų ir į supratimą orientuotų dvasios mokslų, apimančių dabartinius humanitarinius ir socialinius, parodydamas, kaip esamomis sąlygomis ši priešprieša nebeturinti prasmės.

⁷ Tai, kad ne viskas gali tapti papasakotina istorija, o tik kas susiję su (neprognozuojamu, iš sistemos ar struktūros aprašymo) neišvedamu įvykiu, komentuodamas šią Lūbbe'ės mintį, pabrėžia Hansas R. Jaussas („Versuch einer Ehrenrettung des Ereignisbegriff“, in: *Geschichte: Ereignis und Erzählung*, p. 558). Šiuo požiūriu jis Lūbbe'ės poziciją priešpriešina Greimo (*op. cit.*, p. 147), kuris kaip tik ir pateikia gaminančio amatininko darbo aprašymo pavyzdį. Galima numanyti, kad pačiam Lūbbe'ei galbūt rūpėjo prabėgom spirtelti marksistiniame požiūriu: jei gaminimo procesas nepapasakotinas, tai ir tie, kurie istorijos esmę mato gamybos procesuose, nelabai ką pataiko, juk istorija yra (tik) tai, kas pasiekama pasakojimu.

⁸ Nepavyko išsiaiškinti, apie kokį ribų nustatymą čia kalbama. Jeverio bendruomenė (*Gemeinde Jever*) nuo jūros kranto ir rytuose, ir juolab šiaurėje atitolusi bent 15 km, tiesios linijos atkarpu šios ir gretimų, su jūra besiribojančių bendruomenių ribose po 1971–1972 m. visoje Šiaurės Reino-Vestfalijos žemėje atliktos teritorinio administracinio padalijimo ir komunalinės reformos tikrai nestinga.

kada būna toks paprastas. Kaip tai buvo įmanoma čia? Istorinis paaiškinimas yra toks: tiesi linija išvesta per vietoves, kuriose ankstesnioji riba išnyko dėl jūros transgresijų ir nebegalėjo būti atkurta po pakartotinio sausumos sutvirtinimo. Todėl nei buvo būtina, nei įmanoma atsižvelgti į įsigalėjusius nuosavybės santykius. Šiuo atveju geometrinis racionalumas drauge atitiko ir politinio bei administracinio racionalumo sąlygas. Kitaip tariant, kaip norėta, taip ir padaryta, – panašiai kartais nutinka ir tada, kai kiti to nenori. Tada jau galima „galią“ turinio požiūriu vertinti pagal pajėgumą įtvirtinti dominuojantį veikimo racionalumą iš pažiūros iracionaliomis, istoriškai susiklosčiusiomis sąlygomis: pavyzdys – Napoleono kelių tiesimas Vestfalijoje⁹.

Kitu žingsniu norėčiau panagrinėti vieną tezė, žinomą vieningo mokslo tezės¹⁰ vardu. Ji skamba taip: mokslo teorijų struktūra ir funkcijos visuose moksluose yra vienodos, kaip ir tų teorijų įgalinami praeities įvykių „paaiškinimai“ ir ateities įvykių „prognozės“. Ši tezė dar ir šiandien provokuojamai veikia daugelį mokslininkų humanitarų. Patiems vieningo mokslo tezės besilaikantiems mokslo teoretikams jos provokacinis pobūdis yra stebinantis, tik istoriškai paaiškintinas reiškinys. Bet jo istoriniu paaiškinimu čia aš neapsiribosiu. Veikiau norėčiau prisidėti prie šio reiškinio išsklaidymo, pamėgindamas parodyti, kad ši tezė anaipatol nėra metodologiškai imperialistinė istorinių mokslų atžvilgiu. Priešingai, paaiškės, kad vieningo mokslo tezė leidžia aiškiau atskirti teorijos formavimo procesą ir funkcijas nuo istorijos pasakojimo.

Šiam tikslui dabar bendrai apibrėšiu teorijos sąvoką pagal vieningo mokslo filosofiją. Šiame kontekste tam pakanka vieno sakinio: teorijos – tai pagrįsti ir savo aiškinamuoju bei prognostiniu potencialu praktiškai patikrinti teiginiai apie įvykių laikinės sekos priežastingai ar statistiškai dėsningą sąryšį.

Žinoma, šis sakinytis turi tūkstančius implikacijų. Mūsų tikslui jis gali būti naudingas tuo atveju, jei toliau į šias implikacijas nesigilinsime, o tik iliustruosime tiesioginę šio apibrėžimo reikšmę kuo banalesniu pavyzdžiu. Taigi tie teiginiai, kurie leidžia mums numatyti artimiausią pavasarinį Saulės perėjimą per dangaus pusiaują, ar net tie teiginiai, kurie pagal statistinę tikimybę numato vyšnių žydėjimo metą Bergštrasės regione¹¹, – būtent tokie teiginiai sudaro teoriją. Apie tokias teorijas, cituojant vieningo mokslo filosofijos atstovą Carlą Hempelį, ir sakoma, *that they* „have quite analogous functions in history and in the natural sciences“¹².

Gerai žinoma vieningo mokslo filosofijos tezė čia pacituota ne kokioms naujienoms pranešti, o tiesiog aiškiai parodyti, kad ji neprimeta istorikams prievolės aptikti ir nustatyti istorijoje šių priežastinių ar statistinių dėsningumų. Tezė tik sako, kad, jei istorikas,

⁹ Turbūt turimas mintyje grandiozinis 1811–1812 m. projektas nutiesti gana tiesių atkarpu, visiškai modernų (iki 20 m pločio, akmenimis iš dalies grįstą, sunkiajai artilerijai gabenti pritaikytą, su melioracijos grioviais) kelią Paryžius–Reimsas–Lježas–Vėzelis–Münsteris–Brenas–Hamburgas. Sakoma, Vidurio Europoje tokių tolimojo susisiekimo kelių nebuvę tiesta nuo romiečių laikų.

¹⁰ Istorikškai „vieningo mokslo“ (taip *Einheitswissenschaft* verčiama lietuviškoje filosofijos tradicijoje) šaknys yra Vienos ratelio neopozityvizme, ypač 1929 m. Ludwigo Wittgensteino traktate apie mokslinę pasaulio sampratą.

¹¹ Ilgamečių stebėjimų duomenimis, Bergstrasse (tarp Darmštato ir Heidelbergo) anksčiausiai Vokietijoje prazysta vaismedžiai.

¹² Ir netgi yra „nepakeičiama istorinio tyrimo priemonė“, žr. Hempel, *op. cit.*, p. 35. Dar plg. pastabą išn. 5.

pavyzdžiui, chronologiškai nustato įvykio datą pagal jo [šaltiniuose] fiksuotą vienalaikiškumą su visišku Saulės užtemimu, tai tada jis pasitelkia tos pačios dangaus kūnų mechanikos teorijos, pagal kurią jau apskaičiuotas kitas visiškas Saulės užtemimas, aiškinamąjį potencialą.

Nepanašu, kad kas nors turėtų būti suinteresuotas tai paneigti. Kaip tik čia ir pasiekiamo vieningo mokslo tezės pažodinę prasmę. Ir kaip tik dėl to nebėra suprantama, kodėl ši tezė apskritai turėtų provokuoti. Man atrodo, kad provokuojantis jos pobūdis kyla iš dabartinės mokslo raidos būklės, kai socialiniai mokslai, kurių tyrimo objektas iš dalies susikloja su istorinių mokslų, jau yra įsitvirtinę ir kaip konsoliduotos, teoriją formuojančios disciplinos. Tad turi kilti klausimas, kaipgi situacijoje, kai socialiniai mokslai jau seniai teoriškai reflektuoja socialines tikrenybes, apie jas apskritai dar galima – aistringai ar vangiai – pasakoti istorijas? Šis klausimas įgauna papildomo ideologinio-politinio svorio, susijungdamas pirmiausia su marksistiškai transformuotos istorijos filosofijos tradicijos pretenzija racionaliui laikyti tokį politinį veikimą, kuris yra pagrįstas visuomenės istorinės raidos teorija, atskleidžiančia ir nustatančia jos dėsningumus. Kaip žinome, klasikinis šio teiginio pavyzdys pateiktas Karlo Marxo *Kapitalo* pirmojo tomo pirmojo leidimo įžangoje:

Kiekviena nacija turi ir gali mokytis iš kitų. Tiesa, visuomenė, net ir apčiuopusi savo vystymosi natūralinį dėsni, – o galutinis šios knygos tikslas ir yra atrasti ekonominių šiuolaikinės visuomenės judėjimo dėsni – negali nei peršokti per natūralias vystymosi fazes, nei jų panaikinti dekretais. Bet ji gali sutrumpinti ir palengvinti gimdymo kančias.¹³

Išties, jei ši pretenzija būtų įgyvendinama ir nebeliktų esminio skirtumo tarp istorinių bei teorijas formuojančių socialinių mokslų funkcijų, tai istoriografijai tikrai tektų iš pagrindų pasikeisti. Tuomet galėtume, panašiai kaip gamtos moksluose, paaiškinti, kaip atsirado tai, kas yra, galėtume prognozuoti ateities raidą bei pritaikyti prie jos mūsų praktinį elgesį, ypač visą visuomenę užkabinantį politinį veikimą.

Ne ką kitą kaip principinį šios galimybės prognozuoti sudėtingus socialinius procesus paneigimą, parodant, kad jų išvelgiamas dėsningumas tėra menamas, ir siūlo įžymioji Karlo R. Popperio istoricizmo kritika¹⁴. Popperio argumentacijos esmė tokia: prognozuoti įvykių sekas, remiantis, viena vertus, jų atskleistu dėsningumu, kita vertus, žinomomis jų santykių sąlygomis, visada įmanoma tik uždaroje sistemoje: jos tam tikru mastu apsaugotos nuo nenumatomų aplinkos poveikių, jų specifiniai elementai yra nekintami, o jų kintančios konsteliacijos – atsikartoja. Tačiau tokios didelio masto sistemos ir visuomenėje, ir gamtoje yra labai retos. Neatsitiktinai teorinių mokslų tradiciniai ir sensacingieji prognostinės galios pavyzdžiai imami iš dangaus kūnų mechanikos: nuo

¹³ Čia cituojama iš lietuviško vertimo: Karlas Marksas, *Kapitalas: Politinės ekonomijos kritika*, t. 1, [iš vokiečių k.] vertė B. Fogelevičius, [Partijos istorijos institutas prie LKP CK – Marksizmo-leninizmo instituto prie TSKP CK filialas], Vilnius: Valstybinė politinės ir grožinės literatūros leidykla, 1957, p. 7.

¹⁴ Rankraštis *Das Elend des Historizismus* pirmąsyk garsiai perskaitytas privačiame pažįstamų ratelyje 1936 m., pirma publikacija, *The Poverty of Historicism* žurnale *Economica*, 1944–1945; kaip knyga pasirodė jau vėliau – itališkai (1954), prancūziškai (1956) ir angliškai (1957), liet. Algirdo Degučio vertimas: *Istoricizmo skurdas*, Vilnius: Mintis, 1992.

seno – Saulės ir Mėnulio užtemimų numatymas arba naujaisiais amžiais – prognozuotasis aštuntosios planetos atradimas Saulės sistemos pakraštyje 1846 metais¹⁵. Saulės sistema visiškai atitinka sisteminės įvykių prognozuojamumo, nustačius jų vidinių procesų dėsningumus, sąlygas: sistemą trikdančių išorinių intervencijų nėra arba jos yra nereikšmingos; sistemos elementai yra pastovūs, o jų judėjimas – periodiškas. Ir priešingai, akivaizdu, kad sudėtingos socialinės sistemos tokioms sąlygoms nepaklūsta, ir kiek nepaklūsta, tiek jų raida ir negali būti prognozuojama.

Tarp istorikų šitai taip pat bus palaikyta trivialybe. Užtat ne trivialus yra moksliskai teorinis šio trivialumo užtikrinimas, nuo kurio priklauso, ar pavyks argumentuotai atispirti mokslo politikos realiam, įžūliam reikalavimui¹⁶ paversti istoriografiją bendrų socialinių procesų dėsningumo pavyzdžių tiekėja. Popperio antiistoricistinė argumentacija čia taip pat pacituota ne kokioms naujienoms pranešti, o siekiant aiškiai parodyti, kad istoricizmo kritika gali veiksmingai apsaugoti istorinius mokslus nuo politiniam veikimui pajungto dominuojančių istorinio proceso dėsnių atskleidimo. Apibendrinant idėjų politikos požiūriu galima teigti, kad vieningo mokslo tezė, implikuojama ir Popperio atliekamoje istoricizmo kritikoje, yra ne priešininkė, o sąjungininkė kovojant už istorinio elemento savarankiškumo įtvirtinimą moksluose. Taigi Meinecke'ės stiliaus vadinamojo istorizmo tradicijos¹⁷ kova su vadinamuoju vieningo mokslo tezės pozityvizmu šiuo metu vyksta tikrai ne tame fronte.

Savaime suprantama, Popperio argumentacija neatmeta galimybės, kad socialinėse sistemose, pasižyminčiose dideliu atsparumu intervencijai, procesai vyksta pagal nustatytus dėsningumus ir pagal juos gali būti paaiškinti bei prognozuojami. Antai, pasak žinomo Popperio pavyzdžio, jei prekių pasiūla yra ribota, kainos nustatytos direktyviai, o už to pažeidimus numatytų sankcijų sistema yra silpna ir nepatikima, tai įprastomis aplinkybėmis kaip neišvengiama pasekmė atsiranda juodoji rinka. Teorinių socialinių mokslų pažangą iš esmės galima nusakyti kaip šitai struktūruotą [socialinių sistemų] hipotetinių taisyklių gausėjimą. Taigi socialinių mokslų aiškinamasis ir prognostinis potencialas laipsniškai didėja, ir šitokia jų pažanga bet kuriuo atveju turi pastebimos reikšmės istoriniams mokslams. Šią pasekmę galėčiau apibendrinti vienu sakiniu: istoriniai mokslai gali ir turi panaudoti augantį socialinių mokslų aiškinamąjį potencialą, kai tik jiems tenka perteikti įvykių sekas, kurias galima atitinkamai teoriškai paaiškinti.

¹⁵ Nors vertėjas šiais klausimais ypač nekompetentingas, nes 1989–1990 m. nelankė nė vienos tais metais dėstyto astronomijos dalyko pamokos ir toliau šia sritimi visai nesidomėjo, „Lietuvos istorijos studijų“ atsakingasis sekretorius, ilgametis astrofilas, neleis sumeluoti, kad netrukus po aštuntosios planetos atradimo imta prognozuoti atrasiant devintą planetą, kas buvo patvirtinta 1930 ir galutinai (?) paneigta 2006 m. Taip kad ne viskas čia aišku su tuo aiškiu mokslu.

¹⁶ *Um argumentativ der realen wissenschaftspolitischen Zumutung gewachsen zu sein.*

¹⁷ Friedrich Meinecke (1862–1954) – turbūt žymiausias XX a. pirmos pusės vokiečių istorikas, sutartinai laikomas idėjų istorijos tėvu, plačiausiai žinomas dėl savo vokiškojo nacionalizmo interpretacijos (kilęs kaip atsakas į napoleoniškąją okupaciją). Čia apeliuojama į jo gana vėlyvą veikalą *Die Entstehung des Historismus* (1936), apibrėžiantį istorizmą kaip bendrą europietišką, bet pirmiausia vokiškos dvasios sąjūdį, pakeitusį apibendrinantį istorinių jėgų [dėsnių] ieškojimą individualizuojančiu konkrečių istorinių raidų stebėjimu. Pasiremiant Meinecke'ė, septinto dešimtmečio metodologinėse diskusijose tarp istorikų vėl tapo madinga kritikuoti socialinėje ir pan. (struktūrų ir procesų) istorijoje išsiskilusių apibendrinantį pozityvizmą.

Taip apibrėžiant istorinių ir socialinių mokslų santykį, galima pastebėti, kad pastarieji yra aptarnaujantys pirmuosius kaip pagalbiniai mokslai, o ne atvirksčiai¹⁸. Žinoma, tai nieko nepasako, kokių mastu ir kokiose istorinių mokslų disciplinose įvyksta pokyčiai šitaip naudojantis socialinių mokslų paslaugomis. Dažnai pastebima, kad istoriniai mokslai iš kitų mokslų išsiskiria dalykinės kalbos elementų minimalumu. Taip yra visų pirma dėl to, kad pradžioje nusakyto tipo istorinius paaiškinimus iš esmės sudaro aprašymai veiksnių, kuriuos, tariant, kad žinomas jų situacinis kontekstas, iš savo perspektyvos gali suprasti bet kuris išsilavinęs žmogus. Savo ruožtu taip yra todėl, kad istoriniuose tekstuose aptinkami įvykių priežastinių ar kitokių sąryšių paaiškinimai dažniausiai kyla iš bendrosios arba konkrečios žmogiškosios patirties, o ne iš specializuoto mokslo. Dabar jau aišku, kad tai turi keistis tiek, kiek istorinėje reprezentacijoje gali būti panaudotas specialiųjų mokslų aiškinamasis potencialas, – nesvarbu, ar nuo dabar dalykiškai aiškinaimi įvykių sąryšiai, kuriuos anksčiau buvo linkstama aiškinti vien ikimoksliskai, ar nuo dabar atsigręžiama į paaiškintinus įvykių sąryšius, kurie anksčiau turėjo likti už istorinio akiračio ribų. Abiem atvejais istorikų kalba neišvengiamai praturtėja dalykiniu požiūriu, ir tai paaiškina ne tik madingus perlenkimus, bet ir bendrą sociologinės, ekonominės ar kitų socialinių mokslų specialios terminijos gausėjimą šiuolaikinėje historiografijoje.

Taigi socialinių mokslų aiškinamojo potencialo panaudojimas turi poveikio istoriniams mokslams. Tik štai šis poveikis nereiškia, – kaip kad spėta, tikėtasi arba net būgštauta, – kryptingo istorinių mokslų supanašėjimo su teoriniais socialiniais mokslais. Jei papasakotoje istorijoje, pasinaudojus specialiųjų mokslų teikiamomis galimybėmis, pagausėja teorinių įvykių pagrindimų, tai tokia istorija nesiliauja būti papasakota istorija. Istorinius tekstus paprastai galima apibūdinti kaip pasakojimo ir teorinių elementų mišinį. Tačiau šių elementų tarpusavio santykis nėra pagrįstas išstūmimu. Kad ir kaip aš, su reikalu ar be, prisodrinčiau pasakojimą teorinių ekskursų, – istorijos pradžia ir pabaiga nėra viena iš kitos išvedama, teoriškai eksplikuojama įvykių seka. Kaip tik taip analitinėje filosofijoje iš esmės nusakomas jos plačiai aptariamas naratyvinis sakinyš¹⁹.

Nė vienas specialistas nepuls konstruoti išvedimo santykio tarp istorinių faktų, kurie susiejami vienas su kitu naratyviniuose sakiniuose. Ir nėra taip, kad tokį santykį išvesti būtų sunku, – tiesiog tai būtų neprotinga. Istorijas pasakojame ne todėl, kad dar esame nepakankamai pažengę įsisavindami socialinių mokslų aiškinamąjį potencialą, – tiesiog pasakojant perteikiama tai, kas niekaip negali būti perteikta kitais būdais. Šiaurės Reino-Vestfalijos universitetų sistemos būklės 1967 m. negalima paaiškinti nei socialinių mokslų nustatoma regioninių universitetų sistemos raidos dėsniniais, nei dominuojančia planinga valia, visais aspektais be kliūčių disponuojančia ta sistema, – ir būtent dėl šitokio sistemos nepaaiškinamumo buvo neišvengiamas cituotasis Šveicarijos ponų perklausimas, į kurį atsakyti tiko tik istorinis paaiškinimas. Istoriskai yra paaiškinama

¹⁸ Klasikinėje, Auguste'u Comte'u besiremiančioje XIX a. pozityvistinėje mintyje, projektuojant mokslų sistemą, istorijos mokslui dažnai telikdavo vieno iš sociologijos metodų arba pagalbinio mokslo statusas. Suprantama, kad tokio požiūrio šalininkų netrūko ir XX a. septintame dešimtmetyje.

¹⁹ Žr. Arthur Danto, *op. cit.*, VIII sk.; Norkus, *op. cit.*, p. 194–195; simpoziume, greta minėtųjų Lübbe'ės diskutantų, specialų atskirą dėmesį Danto naratyvizmui skyrė: Ferdinand Fellmann, „Das Ende des Laplaceschen Dämons“, in: *Geschichte: Ereignis und Erzählung*, p. 115–138.

vienartinė sistemos būklė, tarytum jos individualumas tarp į ją panašių sistemų. Šiuo atveju istorinis paaiškinimas atsako į klausimą, kodėl panašias funkcijas atliekantys daiktai vienur yra vienokie, o kitur – kitokie, jei šių skirtumų negalima paaiškinti pačiais esamų funkcijų skirtumais. Bendrai formuluojant, istoriniai procesai yra sistemų individualizacijos procesai, per kuriuos sistemos tampa vienartinės ir nepakeičiamos, t. y. identifikuojamos tarp panašių sistemų.

Tokia formuluotė greitai veda prie abstrakcijų ir skatina spekuliacijas. Todėl norėčiau pasiūlyti pavyzdžių, kurie nėra pretenzingi savo turiniu, užtat yra aiškiai atpažįstamos struktūros.

Kai kuriose kariuomenėse, įskaitant Vokietijos, generolo laipsnis atpažįstamas iš auksinio antsiuvo ant apykaklės šoninių atvartų, vaizduojančio dantyta pailgą darinį su prikabinta uodega. Šio darinio funkcija, žinoma, yra generolo laipsnio atpažinimas. Tačiau kaip figūrai šiam ženklui tinka tik istorinis paaiškinimas: pasak militarinės simbolikos istorikų, ši keista figūra kildinama iš [tokio pavidalo] sąsagų, naudotų ant XVIII a. kareiviškų kietelių²⁰. Vėliau karinė-taktinė neišvengiamybė siekti paprastesnio, į akis nekrintančio kareiviškų uniformų sukirpimo tokius dailės dirbinius pavertė funkciškai pertekliniais, netgi pavojingais. Taip jie išnyko, bet liko reliktinėje vietoje greta viršutinės susegimo vietos – tik istoriškai paaiškinama ir todėl funkciškai vis dar tinkama kaip karinio laipsnio identifikavimo priemonė.

Apskritai tariant, būtent nefunkcionalūs sistemos elementai – reliktai, kurių turinį galima paaiškinti tik istoriškai, pagal jų kadaise atliktą funkciją – ir atskiria tą sistemą nuo kitų panašių. O tai reiškia, patikslinant bendrą formuluotę, kad istorijos yra sistemų individualizacijos procesai, atsirandantys dėl funkcionalesnio sistemų pertvarkymo faktinėmis sąlygomis, kurių savo ruožtu negalima išvesti iš sistemos funkcinės prasmės.

Jau iš paties šios formulės bendrumo justi, kad ji tinka sistemoms iš materialiai skirtingiausių kontekstų. Štai „Volkswagen“ automobilio slenksčio pakopa²¹, ant kurios niekas niekada nestato kojos, natūraliai istoriškai paaiškinama automobilio kilme iš karietų tradicijos. Tapusios nefunkcionalios, šios pakopos dabar liko tik konkretaus automobilio modelio išskirtinis atributas. Tas pats galioja ir semantiniams reiškiniams. Funkciškai žiūrint nėra skirtumo, kai Diuselrofo banke klientas vokietis prie pirmo langelio nukreipiamas nurodant „Schalter 1“, o amerikietis – „counter one“. Istoriniu požiūriu tai nėra tas pats, nes vokiečiui tai primena laikus, kai kredito prašytoją nuo banko tarnautojo skirdavo staiga nusileidžiantis stumdomas langas, o amerikiečiui ta vieta visada buvo ir yra „mokėjimo stalas“. Šiuo atveju galima sakyti, kad analogiškų funkcijų sistemose (čia – supratimo) vien istoriškai paaiškinti galima tuos sistemų elementus, kurie sudaro jų išskirtinumą, individualumą.

²⁰ als Knopflochverstärkung auf soldatischen Röcken.

²¹ Žinoma, autorius čia kalba apie klasikinį Vabalą, pasižymėjusi plačiu slenksčiu, kuris tikrai buvo pirmųjų dešimtmečių VW, dar turėjusių aukštus ratus, reliktas. Kitame tekste (Hermann Lübbe, „Die Einheit von Naturgeschichte und Kunstgeschichte“, in: *Einheit der Wissenschaft: Wider die Trennung von Natur und Geist, Kunst und Wissenschaft*, hrsg. von Richard Toellner, Opladen: Westdeutscher Verlag, 1993, p. 47–60), plačiau naudodamas šį pavyzdį, jis nurodo keletą automobilių istorijos (Vokietijoje) tyrimų (ypač Werner Oswald, *Autos in Deutschland 1945–1966: Eine Typengeschichte*, Stuttgart, 1966, p. 6–25. Beje, ten Lübbe'ė patikslina, kad pirmas 1937 m. Vabalas modelis buvo visai be slenksčio, jis pridėtas paleidžiant masinę gamybą, matyt, dėl estetinių sumetimų, p. 59).

Vieningo mokslo tezė teigia, kad teorijų formavimo, priežastinio aiškinimo ir prognozavimo struktūra ir atlikimas visuose moksluose yra vienodi – nepriklausomai nuo fizinių, socialinių ar kitų objektų srities, apie kurią teorija kuriama; o štai istorinių mokslų esama ne todėl, kad tam tikros objektų sritys – teorijai nepasiekiamos, o todėl, kad rūpi ne tik teorijos, bet ir rūšies individualumo istorinė prezentacija. Akivaizdu, kad mums svarbu istoriškai išsiaiškinti genetinį sistemos individualumą ne tik žmogiškosios tikrovės srityje, bet ir užsiimant gamtos dalykais. Ir taip jau susiklostė, – kas, galima sakyti, yra vieningo mokslo tezės kita pusė, – kad gamtos istorija struktūriškai tapati mūsų aprašytajai istorijai. Nefunkcionalios užpakalinės kojos kai kurių jūrinių žinduolių skelete taip pat nusakytąja prasme tik istoriškai paaiškinamos iš paleontologiškai nustatomos šių rūšių priešistorės: kai dar senesni jų gentiniai giminaičiai išnirio iš vandens, o vėliau vėl į jį sugrįžo. Minėtos skeleto liekanos primena laikiną gyvenimą sausumoje ir yra vienas filogenetinės tapatybės požymių, net jei ir ypač tada, kai šios būtybės dabartiniu funkciniu prisitaikymu prie aplinkos sąlygų beveik nesiskiria nuo ekologiškai gretimų, visiškai kitokios filogenezės būtybių.

Išvalga apie istorinių procesų gamtoje ir visuomenėje struktūrinę tapatybę leidžia pripažinti: istoriniai mokslai nėra ankstesnių mokslo epochų reliktas, jie perteikia istorijas kaip sistemų individualizacijos procesus. Tai, ką mes suformulavome dabartinės mokslo teorijos kontekste, yra ne kas kita, kaip [taša] tradicinio mokymo, pagal kurį, kaip 1896 m. Strasbūro universiteto rektorius kalboje suformulavo Wilhelmas Windelbandas, istorijos mokslo tyrimai vyksta idiografiškai²². Šito galima tvirtai laikytis ir toliau. Tik netikslu yra tai, kad, priešingai istoriniams, gamtos mokslų tyrimai vykdomi nomotetiškai²³; jie vykdomi taip greta kitko, t. y. tiek, kiek nevykdomi idiografiškai; taip pat visuomenės studijos, pradžių kurioms davė Williamas Dilthey'us²⁴, tik iš dalies yra istorinės, idiografiškai vykstančios studijos; jos jau seniai yra teorijas formuojančių, taigi nomotetinių socialinių mokslų objektas.

Istorijos yra sistemų individualizacijos procesai. Istoriskai papasakotos istorijos yra svetimės ir savos tapatybės identifikavimo priemonės. Kartu ši savo ir kitų tapatybių istorinė genetinė identifikacija reiškia ir pačios savosios tapatybės formavimą ir išsaugojimą. Ne istoriskumas yra tinkamas kriterijus gamtai nuo visuomenės atskirti, o individua-

²² Žr. lietuvišką šios inauguracinės kalbos publikaciją: Wilhelm Windelband, „Istorija ir gamtamokslis“, iš vokiečių k. vertė Traidenis Raudeliūnas, in: *Kultūra ir istorija*, sudarė Vytautas Berenis, Vilnius: Gervelė, 1996, p. 21–36.

²³ Primintina, kad nomotetiniais Windelbandas vadina bendrybių ieškančius, į nekinamas formas sutelktus mokslus „apie dėsnius“, idiografiniais – į istorines apibrėžtybes sutelktus, jų vienkartinį turinį aprašančius mokslus „apie įvykius“. Pabrėždamas jų funkcinę tarpusavio priklausomybę, juos pasitelkiant priežastiniam aiškinimui, jie dar kartu pabrėžė jų tarpūšinių neišvesdinamumą (*ibid.*, p. 35–36).

²⁴ Sunku pasakyti, ką turėjo mintyje autorius, nurodydamas Dilthey'ų, kuris veikiau yra principinio gamtos ir humanitarinių (apimant ir visuomenės) mokslų tarpusavio atribojimo pagrindėjas, pirmiausia per aiškinimo ir supratimo opoziciją. Galimas daiktas, Lübke'ei čia rūpi atskiro metodologinio intereso visuomenės studijoms parodymas, ką Dilthey'aus tekstuose galima užčiuopti. Toliau minima „istoriškumo“ sąvoka veikiausiai irgi nurodo Dilthey'aus vartoseną (kaip esminės apibrėžiančios žmogaus gyvenimo charakteristikos), o ne ontologinę-hermeneutinę Heideggerio–Gadamerio tradiciją, kuri buvo plačiau eksplikuojama Reichenau salos simpoziume.

lių ir kolektyvinių subjektų priklausomybė nuo istorinės-genetinės saviidentifikacijos, kuri formuoja ir išsaugo jų tapatybę. Jei būtent tai ir reiškia „istoriškumas“ (*Geschichtlichkeit*) – atidžiau pažvelgus, veikiausiai taip ir yra – tai viskas gerai.

Aš ką tik perteklingai pavartojau žodį „identitetas / tapatybė“, paisydamas nenuslūgstančio jo populiarumo šiuolaikinėje socialinių mokslų literatūroje²⁵. Norėčiau pateikti apie šią sąvoką keletą mūsų kontekstui svarbių pastabų. Pirmiausia dar kartą ją paaiškinsiu – ne paisydamas specialios literatūros kontekstinių niuansų, o įvaizdindamas ją kaip metaforą iš pasienio kontrolės praktikos. Šia paprasta prasme tapatybė kas kartą reiškia tai, kas kertant sieną pateikiama kaip atsakymai į klausimus: kas esi, iš kur ir kur keliauji, ką ir kokių tikslų gabeniesi? Manau, nėra reikalo aiškinti, jog ir šiuo prototipiniu atveju atsakymas visą laiką turės pasakojimo struktūrą. Istorija pasako, kas žmogus esąs. Paaiškindama istorija panaikina svetimojo svetimumą arba įrodo, kad jis nepriimtinas kaip svečias ar draugas²⁶. „Papasakota istorija atstoja žmogų“, kaip savo istorijų filosofijoje sakė fenomenologas Wilhelmas Schappas²⁷, ir šiame kontekste nebūtina leisti į detalesnius svarstymus, kurie galėtų nuvesti prie grupių ir institucijų istorinės-genetinės saviidentifikacijos temos. Užteks priminti, kas yra bendriausia: specifinė grupinė, instituciškai veiksminga tapatybę apibrėžianti historiografijos funkcija visada patiriama kaip svarbi ir kartu nesaugi, taigi kaip problemiška tuomet, kai šios historiografijos institucinio subjekto tapatybė išgyvena krizę. Tapatybės krizė šiuo požiūriu reiškia netikrumą iškilus klausimui, su kokiomis istorijomis galima tapatintis, o su kokiomis ne, kurios jų yra svarbios, o kurios ne ir kaip į tai reaguos kiti. Tokios netikrybės sąlygomis tampa sunku remiantis bendru sutarimu rašyti istorijas, sakyti atminimo kalbas, restauruoti ar šlifuoti paminklus, o atitinkamą ikonoklazmą atliepia kitų pasimetimas neįsisąmonintų prarasčių²⁸ akivaizdoje. Tokiai dezintegracijos būsenai progresuojant, patrauklumo įgyja kompensacinės doktrinos, pažadančios įstengti sukurti naują tapatybę, o kadangi tapatybė yra istorinė-genetinė tvermė, tam pirmiausia tinka doktrinos, savo ideologinę legitimumą pagrindžiančios istoriškai ar istoriškai-filosofiškai. Dabartinis vėlyvojo

²⁵ Poetikos ir hermeneutikos studijų grupė šiai temai skyrė atskirą 1976 m. simpoziumą; ten Lübbe'ė skaitė ir pagrindinį pranešimą („Identitätspräsentationsfunktion der Historie“), ir pasisakė diskusijoje („Identität und Kontingenz“), žr. (*Identität*, hrsg. von Odo Marquard, Karlheinz Stürle, München: Fink, 1979, p. 277–292; 555–559). Paties Lübbe'ės istorijos teorijos studijoje (*Geschichtsbegriff und Geschichtsinteresse*) identiteto problematikai skirti 3 iš 21 skyrelių.

²⁶ *Genosse* – tikėtina, aliuizija į komunistinį kreipinį „draugas“ ir vieną galimų nepageidaujamo asmens statuso priežasčių; nors ir priklausydamas SPD bei vykdydamas jos socialinę ir kultūros politiką, jis nebuvo entuziastingas šalininkas kaip tik tuo metu pradėtos konkretinti „naujosios Rytų politikos“, galiausiai atvedusios į santykių tarp Vokietijos Federacinės Respublikos ir Rytų Vokietijos užmezgimą ir normalizaciją (1971–1973).

²⁷ Wilhelm Schapp – (1884–1965) – vokiečių filosofas ir teisininkas, vienas pirmųjų Husserlio mokinių. Po ilgametės teisininko karjeros, neišskiriant ir nacionalsocialistinio laikotarpio, vėlyvuoju tarpsniu jis ėmėsi plėtoti itin originalią istorijų filosofiją, išdėstyta trijose knygose: *In Geschichten verstrickt: Zum Sein von Ding und Mensch*, Hamburg: Meiner, 1953; *Philosophie der Geschichten*, Rautenberg: Leer, 1959; *Metaphysik der Naturwissenschaft*, Den Haag: Nijhof, 1965. Lübbe'ė daugelyje savo tekstų noriai cituodavo šiuos Schappo tekstus, juos plėtojo ir komentavo; plati Schappo įžvalgų recepcija buvo ir naratyvistinė (protestantų) teologijoje.

²⁸ *Verlorenheit anderer an nicht verarbeitete Unanbringlichkeiten*. Savo brandžiame veikle *Im Zug der Zeit: Verkürzter Aufenthalt in der Gegenwart*, Berlin/Heidelber: Springer, 1992, p. 37–90) Lübbe'ė keliakryptiškai išplėtoja atsiminimo, atminimo ir memorializacijos sunkumų tematiką.

marksizmo patrauklumas²⁹ yra iš dalies sąlygotas šioje doktrinoje perimtų klasikinės istorijos filosofijos elementų, – ypač pažado, kad šios klasikinės istorijos filosofijos kontekste empiriškai neidentifikuojamas pasaulio istorijos proceso subjektas nuo dabar save konstituuoja pats – ateities žmonija kaip dabarties partija.

Istoriografijos krizė, jai primetama reikšmingumo kontrolė, iš jos išreikalaujami pervertinimo procesai, jai prognozuojama degradacija iki socialinių mokslų pagalbinio mokslo – tokie kriziniai reiškiniai neturi endogeninių, iš šio mokslo kylančių priežasčių, jie atspindi tapatybių krizę socialinės sistemos, kuriai priklauso pati istoriografija. Tapatybės krizė – neišvengiamai visose visuomenėse susiklostanti būklė, kai visuomenei svarbūs procesai vyksta pagal eksponentinės kreivės modelį. Visą visuomenę apimant vis spartesniems pokyčiams, jų paveiktų subjektų tapatybės įtvirtinimo problemos tampa vis sudėtingesnės. Būtent šie sunkumai paaiškina dabartinę vėlyvosios marksistinės istorijos filosofijos sėkmę. Ji aktualizuojasi kaip intelektualinės savigydos priemonė, kaip kompensaciškai pasiskirta radikali terapija sugriautai tapatybei ideologinėmis priemonėmis naujai įtvirtinti.

²⁹ Sunku pasakyti, kuriuos veikalus Lūbbe'ė turi mintyje. 1968-ųjų studentų revoliucijai abipus Atlanto (įskaitant ir susižavėjimą maoizmu, teroru, pasauliniu socializmu etc.), be abejo, neapėriamo masto poveikį turėjo tokie opusai kaip Herberto Marcuse'ės *One-Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society* (Boston: Beacon Press 1964, vok. 1967); kita vertus, tuo metu vokiškoje erdvėje intensyviai plito teoriškesnė, tik tada išverstoji Maxo Horkheimerio bei Theodoro Adorno *Apšvietos dialektika* (orig. 1947), vėlyvojo Adorno *Jargon der Eigentlichkeit. Zur deutschen Ideologie* (1964) ir *Negative Dialektik* (1966). Galimas daiktas, čia Lūbbe'ė turi mintyje Frankfurto mokyklą kaip visumą, kuriai jau tada „Ritterio ratelis“ laikytas solidžiausia intelektualine atsvara. Pačiam Lūbbe'ei neišsenkamas šaltinis (neo)marksizmo permąstymui ir kritikai buvo įgyvendinto marksizmo-leninizmo „laimėjimai“ realiame socializme, plg. Hermann Lūbbe, *Modernisierungsgewinner: Religion, Geschichtssinn, direkte Demokratie und Moral*, München: Wilhelm Fink, 2004, p. 64–68.